

Моўныя сродкі стварэння вобразнасці ў мове гістарычных раманаў Леаніда Дайнекі

Л.В. ПАПЛАЎНАЯ

Даследуюцца моўныя сродкі мастацкай выразнасці ў мове гістарычных раманаў Леаніда Дайнекі. У артыкуле разглядаюцца асноўныя разнавіднасці метафар і параўнанняў, якія складаюць адметнасць мастацкага стылю аўтара.

Ключавыя словы: семантыка, структура, тропы, метафара, увасабленне, суб'ект, аб'ект, параўнанне.

The article investigates the linguistic means of artistic expression in the language of historical novels Leanida Daineka. The paper examines the main types of metaphors and comparisons that are a feature of author's artistic style.

Keywords: semantics, structure, trails, metaphor, personification, subject, object, comparison.

З іменем Леаніда Дайнекі звязваюць з'яўленне ў беларускай літаратуры гістарычнага цыкла раманаў. Яго раманы «Меч князя Вячкі», «След ваўкалака», «Жалезныя жалуды» прасякнуты матывамі любові да роднага краю, яго гісторыі. У сваіх творах пісьменнік часта звяртаецца да традыцыйных вобразаў-сімвалаў, перадае адухоўленае стаўленне беларуса да прыродных з'яў. Яго праявітая мова насычана сродкамі мастацкай выразнасці, якія ствараюць адметны метафарычна-сімвалічны стыль пісьменніка.

Самым дасканалым паэтычным тропам, у аснове якога ляжыць перанос назвы з аднаго прадмета на другі на падставе падабенства іх прыкмет, з'яўляецца метафара. Метафарычнае бачанне свету заўсёды лічылася прыкметай неардынарнага таленту пісьменніка або паэта.

Выключнай метафарычнасцю здзіўляе нас праявітая мова Леаніда Дайнекі. Аўтар ў сваіх гістарычных раманах аддае перавагу такой разнавіднасці метафары, як увасабленне (персаніфікацыя), калі неадушаўлёным прадметам, рэчам, з'явам прыроды надаюцца дзеянні і ўласцівасці чалавека: Тысячамі нябачных, пагрозлівых вачэй **глядзела** на яго **цемра** [1, с. 25]; **Сонца** тым часам **стральнула са свайго залатога лука** [1, с. 48]; **Цёмны лес ажыў, загуў, замахаў галінамі-рукамі** [1, с. 68]; **Восень запальвала** над прыціхлым возерам журботныя чырвоныя кастры лясоў [1, с. 223]; Ружовыя **промні сонца змрок нябесны запалілі** [1, с. 85]; Густым бурлівым дажджом **плакала ноч** аб грахах чалавечых [1, с. 17]. Выкарыстанне ўвасаблення дазваляе аўтару злучыць элементы чалавечага жыцця са светам прыроднага акружэння, паказаць пры гэтым цесную сувязь чалавека з прыродай.

Увасабленне – адзін з самых старажытных тропай, які генетычна заснаваны на аніمالістычных уяўленнях чалавека, яго рэлігійных вераваннях. Як падкрэслівае А.С. Аксамітаў, «персаніфікацыя прыроды і прыродных сіл – вынік псіхалагічнай адаптацыі старажытнага чалавека да навакольнага свету, маральна-псіхалагічнае і духоўнае прыстасаванне свету да сябе» [2, с. 154]. Леанід Дайнека ў сваіх раманах персаніфікуе вобразы прыроднага свету. Адметным для структуры яго гістарычных раманаў з'яўляецца наяўнасць у іх лірычных пейзажных замалёвак, у якіх прырода з'яўляецца асноўнай дзеючай асобай:

Крочыла ноч па балотных пустках, па лазняках, па рактніках, па сыпучых пясках дзюнаў. **Стамляўся, ляютна брыў** у Варажскае мора **дождж**. Але ноч не вечная, нават самая цёмная і доўгая. І вось ужо замест сляпой сажы **замігцела на небасхіле чэрненае срэбра**. Потым сталёвы водсвет з'явіўся ў нябёсах, ён святлеў, званчэў, быццам сталь награвалі ў агні. Потым пачуўся лёгкі няўлоўны хруст, нібы нехта, як хлебны каравай, пераламаў над яшчэ **соннай зямлёй** агромістую дажджыстую хмару. І дождж раптам сціх [1, с. 37].

Адметнымі ў мове гістарычных твораў Л. Дайнекі з'яўляюцца генітыўныя метафары, якія па сваёй структуры двухкампанентныя і будуцца па мадэлі 'метафарызаваны назоўнік у назоўным склоне' + 'залежны назоўнік у родным склоне'. Такія метафары вылучаюцца сваёй вобразнасцю і лаканічнасцю.

Першая **іскрынка світання** слаба і нясмела запалілася ў апраметнай цемры [1, с. 162]; У акенцы затрапятаў залацісты **матылёк свечкі** [1, с. 19]; У Вячку Дабранега знайшла таго, аб кім неаднойчы марыла ў бяссонныя вясновыя ночы, калі цёмна-блакітнае неба стаіць над зямлёю, як нерухомая рачная плынь, калі ясныя **вугольчыкі зорак**, здаецца, прапякаюць душу [1, с. 169]; Вячка стаяў адзін у цемры, настроена прыслухоўваўся да **ўсхліпаў дажджу** [1, с. 32]; **Крумкач трывогі** зляцеў з душы, вальней стала дыхаць, будучыня зрабілася святлейшаю і весялейшаю [1, с. 33].

Адным з пашыраных сродкаў мастацка-вобразнай канкрэтызацыі з'яўляюцца параўнанні, якія трапна характарызуюць прадметы, з'явы рэчаіснасці, дапамагаюць ствараць яркія і запамінальныя вобразы.

Як адзначаюць даследчыкі, сутнасць параўнання заключаецца ў супастаўленні аднаго прадмета, з'явы, дзеяння з другім па інтэгральных прыметах з мэтай тлумачэння сутнасці аднаго праз характэрныя прыметы, уласцівасці другога. Мова гістарычных раманаў Леаніда Дайнекі насычана каларытнымі і адметнымі параўнаннямі.

Размежаванне параўнальных канструкцый у мове твораў Л. Дайнекі мэтазгодна пачаць са спосабу марфалагічнага выражэння суб'екта параўнання. Адпаведна гэтаму крытэрыю выдзяляюцца субстантыўныя, ад'ектыўныя, вербальныя і адвербіяльныя параўнанні.

Субстантыўныя параўнанні вобразна характарызуюць прадмет, паясняюць дзейнік у сказе, выражаны назоўнікам: *Кроплі рачной вады, як зорчкі*, густа заззялі на аголеных смуглых руках і нагах [1, с. 10]; *Слёзы, як спорны дождж*, пырснулі ў яе з вачэй [1, с. 369]; Нарэшце *сцежкі, як ручайкі*, замігалі між дрэў [1, с. 372]; *Белыя воблакі, як кашлатыя авечкі*, беглі за небасхіл [1, с. 381].

Субстантыўныя параўнанні ў мове гістарычных раманаў Л. Дайнекі часцей за ўсё характарызуюць:

а) чалавека і жывых істот: Наш князь, **як алень хутканогі** [1, с. 94]; Сядзеў князь, **як паранены вепр**, за валам глядзеў на дым і агонь [1, с. 108]; Ён сам звездаў холад сірочага жыцця, калі на месцы роднай маці, на месцы сонца, якое павінна саграваць дзіцячую душу, была чужая, незразумелая жорсткая *жанчына, як ледзяная зорка ў марозным зімовым небе* [1, с. 28]; *Тэўтон, як лісіны хвост*, адразу ж шмыгануў следам [1, с. 28]; *Усевалад зноў, як мудры ліс*, увільнуў ад адказу [1, с. 62]; Чалавек, асабліва маленькі чалавек, не можа без *маці. Як сонца*, узыходзіць яна над сынавым ложкам. **Як белы непагасны месяц**, асцярожна стаіць над сынам уначы [1, с. 114];

б) прыродныя з'явы: Сонечныя *промні, як залатыя ніткі*, затрапяталі на шчоках у ідала [1, с. 104]; *Месяц усё-такі заззяў над зямлёй, як вялізная срэбная грыўня* [1, с. 8]; *Вецер, як злы дух*, пагрозна галёкае ў лясах, калючым снежным клубком коціцца па ледзяной Свіслачы [1, с. 87]; З паных тарфяных балотаў, з цёмных залітых расой лясоў павольна ўсплывала *сонца, як чырвоны, апалены полымям бясконцых бітваў шчыт грознага бога Сварога* [1, с. 54].

Ад'ектыўныя параўнанні характарызуюць прыкмету прадмета і маюць цесную сувязь з прыметнікам у сказе. Леанід Дайнека ўжывае такія канструкцыі для характарыстыкі:

а) фізічных, псіхічных і душэўных якасцей чалавека: Хай кожны з вас будзе *адважным і моцным, як тур, маўклівым і пільным, як начная сава* [1, с. 349]; – Дзе айцец Сцяпан? – спытаў Вячка ў дзяка, суханькага, *согнутага, як сярпок*, старога [1, с. 32]; Ён лічыў сябе *мудрым і вастравокім, як начная сава* [1, с. 34]; Князь у нас *харобры, як леў* [1, с. 83]; Ваявода быў *сярдзіты, як мядзведзь-бядзяга, якога нечакана ўспаролі з бярлогі* [1, с. 139]; Уся яна была *зграбнаю, лёгкаю, як лугавы ветрык* [1, с. 354]; Пальцы былі *моцныя, як дубовыя сукі* [1, с. 39];

б) якасцей і ўласцівасцей, якія ўспрымаюцца органамі пачуццяў: *Густая, як смала*, начная цемра стаяла ў грыдніцы [1, с. 162]; А ўнізе чакаюць вострыя, *цвёрдыя, як жалеза*, частаколіны [1, с. 163]; Нейкі час яны моўкі ляжалі побач, і толькі шумела *цёмная, як дзёгаць*, рачная вада [1, с. 9]; Такія валасы павінны быць *халоднымі, як струмені лясной ракі* [1, с. 354]; *Сухія* былі вочы, **як халодны калядны снег** [1, с. 169]; Скура на твары пасмуглела, стала *цвёрдаю, як бубен* [1, с. 181]; Не *мяккае, як сыр*, а *цвёрдае, як камень*, патрэбна сэрца ў Лівоніі [1, с. 202];

в) колеру і яго адценняў: Нейкі час яны моўчкі ляжалі побач, і толькі шумела *чорная, як дзёгаць*, рачная вада [1, с. 9]; Усё добра, княжа, – аблізнуў *пунсовыя, як у дзяўчыны*, вусны Нядзіл [1, с. 29]; З княжацкіх паграбоў выкочвалі чалядзіны дубовыя кадоўбцы, у якія быў

наліты густы, цягучы, *светла-жоўты*, **як летняе сонца**, мёд-ліпец [1, с. 86]; Быў тут мядовы колер, і чырванавата-буры, і *агністы*, **як восеньскае кляновае лісце** [1, с. 92]; Ён спачатку быў ярка-чырвоны, потым жаўцеў і ўрэшце рэшт рабіўся *срабрыста-белым* **як снег** [1, с. 180].

Вербальныя параўнанні адносяцца да дзеяслова, які ў сказе выконвае ролю выказніка. Такія параўнанні ў мове твораў Л. Дайнекі вобразна характарызуюць працэс дзеяння, рух, стан, зрокавыя і слыхавыя асацыяцыі:

Старыя вужы, скруціўшыся ў клубок, ляжалі, *блішчалі* на цёплых пнях, **як срэбныя талеркі** [1, с. 336]; Месячныя промні ўспыхнулі над металічным наканечніку суліцы, і той *засвяціўся*, **як вугалёк** [1, с.9]; Нічога не памагло, *патухла* маладая княгіня, **як свечка** [1, с. 26]; Драўляны шар *скакаў*, *мітусіўся*, **як смяртэльна перапалоханы зайчык**, па траве [1, с. 363]; *Зловяць яго*, **як зайца ў цянёты**, і зарэжуць [1, с. 12]; *Гарыць*, **як у лютым агні**, не спіць, плача цэлыя ночы [1, с.21]; А дні *цяклі*, **як цячэ вада ў Дзвіне** [1, с. 172].

Адвербіяльныя параўнанні вобразна характарызуюць прымету дзеяння і дапамагаюць аўтару ў канкрэтна-пачуццёвай форме адлюстравання свае ўяўленні пра навакольны свет:

Чалядзін між тым пастаяў на вільчыку, павярнуўся, пайшоў назад па даху, *спрытна*, **як кот**, спуściўся па вуглу грыдніцы на зямлю, адчыніў дзверы і зайшоў у грыдніцу [1, с. 154]; Ён ішоў *лёгка*, *роўна*, **быццам трымаўся за месячныя промні**, **быццам быў прывязаны да іх** [1, с. 154]; Жывучы ў пушчы, з малалецтва навучыўся ён лазіць на самыя высокія дрэвы *лёгка* і *хутка*, **як вавёрыца** [1, с. 162].

Сярод параўнанняў, зафіксаваных у мове твораў Л. Дайнекі, адметную групу складаюць устойлівыя параўнанні: Ганцы вярнуліся **як мыла з'еўшы** [1, с. 537]; Гняздзіла, чаму адстаеш, едзеш **як мокрая курыца?** [1, с. 351]; Мірошка ад разгубленасці **як язык праглынуў** [1, с. 181]; Усе спалі **як забітыя** [1, с. 150]; **Як за сцяной** былі чалядзіны за сваім баярынам [1, с. 142]; Мірошка, **як аглушаны громам**, з непаразуменнем глядзеў на маці [1, с.67]; Воі для прыліку дзівіліся спрыту князеўны, але па іх тварах было відно, што патрэбны ім гэтыя грыбы **як сабаку пятая нага** [1, с. 185]; І княжныя харомы ён ведае, вывучыў **як свае пяць пальцаў** [1, с. 15]; Усе з палёгкай уздыхнулі, **як камень з плячэй звалілі** [1, с. 93]; Еўных зьялеў **як палатно** [1, с. 402]. Такія вобразныя параўнальныя канструкцыі выкарыстоўваюцца ў якасці гатовых мастацкіх сродкаў для характарыстыкі прадметаў, з'яў, дзеянняў.

Спецыфіка гэтых параўнанняў заключаецца ў тым, што ў іх адсутнічае суб'ект параўнання і значэнне не вынікае поўнаасцю са значэння кампанентаў, што ўваходзяць у іх склад. Яны «характарызуюцца ўстойлівасцю структуры і саставу, цэласнасцю значэння і ўніверсальнасцю словаўжывання» [3, с. 22].

Аналіз параўнальных канструкцый у залежнасці ад таго, што з'яўляецца аб'ектам параўнання, дазваляе вызначыць, да якіх жыццёвых з'яў найбольш часта звяртаўся аўтар і якія вобразы ўзнікалі ў яго пры гэтым. У мове гістарычных раманаў Леаніда Дайнекі найбольш пашыраны параўнальныя канструкцыі, лексічнымі напаяняльнікамі якіх выступаюць:

а) назвы жывёл: Сядзеў князь, **як паранены вепр**, за валам, глядзеў на дым і агонь, што паўсюдна небасхіл засланылі, і плакаць хацелася, бо гэта ягонае багацце, ягоная сіла дымам у неба ішлі, ворагу даставаліся [1, с. 109]; Наш князь, **як алень хутканогі** [1, с. 94]; Яна, **як раз'ятраная ваўчыца**, ускочыла на ногі [1, с. 52]; І вось ён стаяў перад Белавалодам і Ульяніцай, нізенькі, тоўсценькі, рухавы, **як вожык** [29, с. 340]; Той, каго яны лічылі ледзь не богам, хто выхваляўся сваёй несмяротнасцю, бездапаможна і квола ляжаў на снезе, **як дохлая кошка** [1, с. 101]; Усевалад зноў, **як мудры ліс**, увільнуў ад адказу [1, с. 63]; Жывучы ў пушчы, з малалецтва навучыўся ён залазіць на самыя высокія дрэвы лёгка і хутка, **як вавёрыца** [1, с. 164]; **Як пушчанскі тур**, муж твой будзе. Смелы і вастрарогі будзе. [1, с. 172]; Чалядзін між тым пастаяў на вільчыку, павярнуўся, пайшоў назад па даху, *спрытна*, **як кот** [1, с. 154]; Цябе, **як псы**, дзень і ноч ахоўваюць верныя воі [1, с. 23]; Белыя воблакі, **як кашлатыя авечкі**, беглі за небасхіл [29, с. 381]; Зловяць яго, **як зайца ў цянёты**, і зарэжуць [1, с. 12];

б) назвы насякомых і земнаводных: Ён, **як вуж**, поўз па гэтай зямлі, ён уплішчваўся ўсім целам у яе, каб пад покрывам ночы прабрацца ў Кукейнос і забіць князя Вячку [1, с. 14]; Гэтае смердава племя жыве непрыкметна і бяшумна, **як мышы**, як нікая трава пры дарозе [1, с. 90];

Генрых пачырванеў, **як вараны рак**, з якімі студыёзусы любілі піць піва [1, с. 210]; Мокрыя ад поту, **як балотныя жабы** [1, с. 268]; Выкінь з нашай зямлі рамейскую веру, **як мязотную балотную жабу** [1, с. 532]; Яны былі прыгожыя, дробненькія, **як бліскучыя мошкі** [1, с. 118]; А зараз ён **як чарвяк**, на якога магутным капытом наступіў пушчанскі зубр [1, с. 51]; Дрэвы жылі прадчуваннем недалёкай вясны, і хоць замест бурлівага соку ў жылах дрэў быў яшчэ халодны лёд, і хоць карані іхнія драмалі ў мёрзлай зямлі, **як спруцяnelles чорныя вужакі**, нешта змянілася ў дрэвах, і Мірошка адразу ж прыкмеціў гэту перамену [1, с. 110]; Яны былі голыя, беласкурыя, слізкія ад поту, **як рыбіны** [1, с. 269];

в) назвы птушак: Гулі завірухі, круціўся снег; знянацку, **як птушка з мокрымі крыламі**, прыляцела адліга [1, с. 80]; Сэрца білася ў грудзях, **як злоўлены ў цянёты верабей** [1, с. 22]; Зараз я яго стралой саб'ю, **як курапатку**... Зараз... – мармытаў ён, і ў голасе была няўпэўненасць [1, с. 165]; Ты **як арал**, князь мой [1, с. 175]; Мірошка нічога не адказаў, але сэрца затрапятала, **як хуткакрылы стрыж над рачной стромаю** [1, с. 84]; Ён лічыў сябе мудрым і вастравокім, **як начная сава** [1, с. 34]; Верыць, што Пярун трымае маланкі, **як сакалоў**, на сваім рукаве [1, с. 323]; Слава засталася ззаду, яе не пусцілі ў гэты смярдзючы поруб, **як сокал з перабітым крылом**, знясілена лётала яна дзесьці над Палатаю і Няміга [1, с. 307];

г) з'явы прыроды: Чалавек, асабліва маленькі чалавек, не можа без маці. **Як сонца**, узыходзіць яна над сынавым ложкам [1, с. 115]; Мы зробімся **як туман** [1, с. 13]; Слёзы, **як спорны дождж**, пырснулі з вачэй [1, с. 369]; З княжацкіх паграбоў выкочвалі чалядзіны дубовыя кадоўбцы, у якія быў наліты густы, цягучы, светла-жоўты, **як летняе сонца**, мёд-ліпец [1, с. 86]; Ён сам звездаў холад ірочага жыцця, калі на месцы роднай маці, на месцы сонца, якое павінна саграваць дзіцячую душу, была чужая, незразумелая жорсткая жанчына, **як ледзяная зорка ў марозным зімовым небе** [1, с. 29]; То стаяў ён пасярод жытнёвага поля, якое дыбілася крутымі жоўтымі хвалямі, пакрываючы князя з галавой, і толькі васількі, **як халодныя сінія зорчкі**, зрэдку міргалі ў гарачай жаўцізне [1, с. 266]; **Як дыханне ветру**, **як сонечны прамень**, яна сама сабою павінна ўлівацца ў чалавечую душу [1, с. 226]; Тэўтон, **як галодны начны вецер**, увайшоў са двара [1, с. 22];

д) назвы канкрэтных прадметаў: Нічога не памагло, патухла маладая княгіня, **як свечка** [1, с. 27]; Сваім позіркам, **як кап'ём**, прабіваў ён мяккае сэрца Сцегіса [1, с. 20]; Вячка стаяў разам з усімі, слухаў, аб чым гавораць людзі, і словы іхнія рэзалі яго, **як нажы** [1, с. 287]; Не мяккае, **як сыр**, а цвёрдае, **як камень**, патрэбна сэрца ў Лівоніі [1, с. 204]; Скура на твары пасмуглела, стала цвёрдаю, **як бубен** [1, с. 183]; Яны падышлі да гарадскога вала, селі каля яго, прыхіліўшыся да цвёрдай **як камень** гліны [1, с. 184]; Аднаго мяне схопіць гарадская варта, і будзе мая галава вісець на частаколе, **як пусты гладыш** [1, с. 164].

Праведзены аналіз тропаў дазваляе зрабіць вывад, што Леанід Дайнека ў сваіх гістарычных раманах аддае перавагу такім моўным сродкам вобразнасці, як параўнанне і метафара. Яны дапамагаюць зрабіць тэкст твораў жывапісным, наглядным, па-мастацку дакладным, выяўляюць эмацыянальныя адносіны аўтара да таго, пра што ён піша.

Літаратура

1. Дайнека, Л. Меч князя Вячкі. След ваўкалака: Раманы / Л. Дайнека. – Мінск : Юнацтва, 1993. – 606 с.
2. Аксамітаў, А.С. Беларуская фразеалогія ў граматычным, семантычным і функцыянальным аспектах / А.С. Аксамітаў // Слова беларускае. 3 гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі. – Мінск : Народная асвета, 1994. – 273 с.
3. Янкоўскі, Ф.М. Беларускія народныя параўнанні / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, – 1973. – 297 с.